

Mövzu 4. Gəlir bərabərsizliyi və onu törədən amillər

Plan:

1. Gəlir bərabərsizliyinin anlayışı və ölçülməsi (Cini indeksi və s.).
2. Əmək bazarındakı fərqlər və qeyri-bərabər imkanlar.
3. Təhsil və insan kapitalının bərabərsizliyə təsiri.
4. Texnologiya, qloballaşma və regionlararası fərqlər.
5. Vergi və sosial siyasətin gəlir bölgüsünə təsiri.
6. Gəlir bərabərsizliyinin sosial və iqtisadi sabitliyə təsirləri

Plan 1. Gəlir bərabərsizliyinin anlayışı və ölçülməsi

Gəlir bərabərsizliyinin anlayışı

Gəlir bərabərsizliyi cəmiyyətdə fərdlərin və ya ailələrin əldə etdiyi gəlirlərin bərabər paylanmaması halıdır. Yeni əhalinin bir hissəsi yüksək gəlir səviyyəsinə malik olduğu halda, digər hissəsi nisbətən az gəlir əldə edir. Bu hal sosial ədalətsizlik, iqtisadi qeyri-sabitlik və sosial gərginliklərə səbəb ola bilər.

Gəlir bərabərsizliyi yalnız iqtisadi göstərici kimi deyil, həm də sosial rifahın, ədalət və bərabər imkanların göstəricisi kimi dəyərləndirilir. Cəmiyyətin rifah səviyyəsi təkcə ÜDM-in (ümumi daxili məhsulun) həcmi ilə deyil, bu gəlirin əhali arasında necə bölüşdürüldüyü ilə də müəyyən olunur.

Məsələn, iki ölkə eyni ÜDM-ə malik ola bilər, lakin birində gəlir ədalətli bölüşdürüldüyü üçün əhali daha yüksək rifah içində yaşayar, digərində isə gəlirin böyük hissəsi azsaylı qrupun əlində cəmləşdiyi üçün sosial gərginlik yaranar.

Gəlir bərabərsizliyinin növləri

Gəlir bərabərsizliyi müxtəlif formalarda özünü göstərə bilər:

1. **Fərdi bərabərsizlik:** fərdlər arasında gəlir fərqi (məsələn, iki işçinin maaş fərqi).
2. **Regional bərabərsizlik:** bölgələr arasında gəlir fərqləri (məsələn, paytaxtla kəndlər arasında).
3. **Gender bərabərsizliyi:** qadın və kişilər arasında əməkhaqqı fərqi.
4. **Nəsillərarası bərabərsizlik:** valideynlərin gəlir səviyyəsinin uşaqların gəlir imkanlarına təsiri.

Gəlir bərabərsizliyinin ölçülməsi

Gəlir bərabərsizliyinin dərəcəsini müəyyənləşdirmək üçün müxtəlif statistik göstəricilərdən və indekslərdən istifadə olunur.

Lorenz əyrisi

Lorenz əyrisi gəlirin əhali arasında paylanmasını qrafik şəkildə göstərir.

- Horizontal ox (X oxu) – əhalinin yığılmış faizini (ən kasıbdan ən varlıya doğru).
- Şaquli ox (Y oxu) – yığılmış gəlir faizini göstərir.

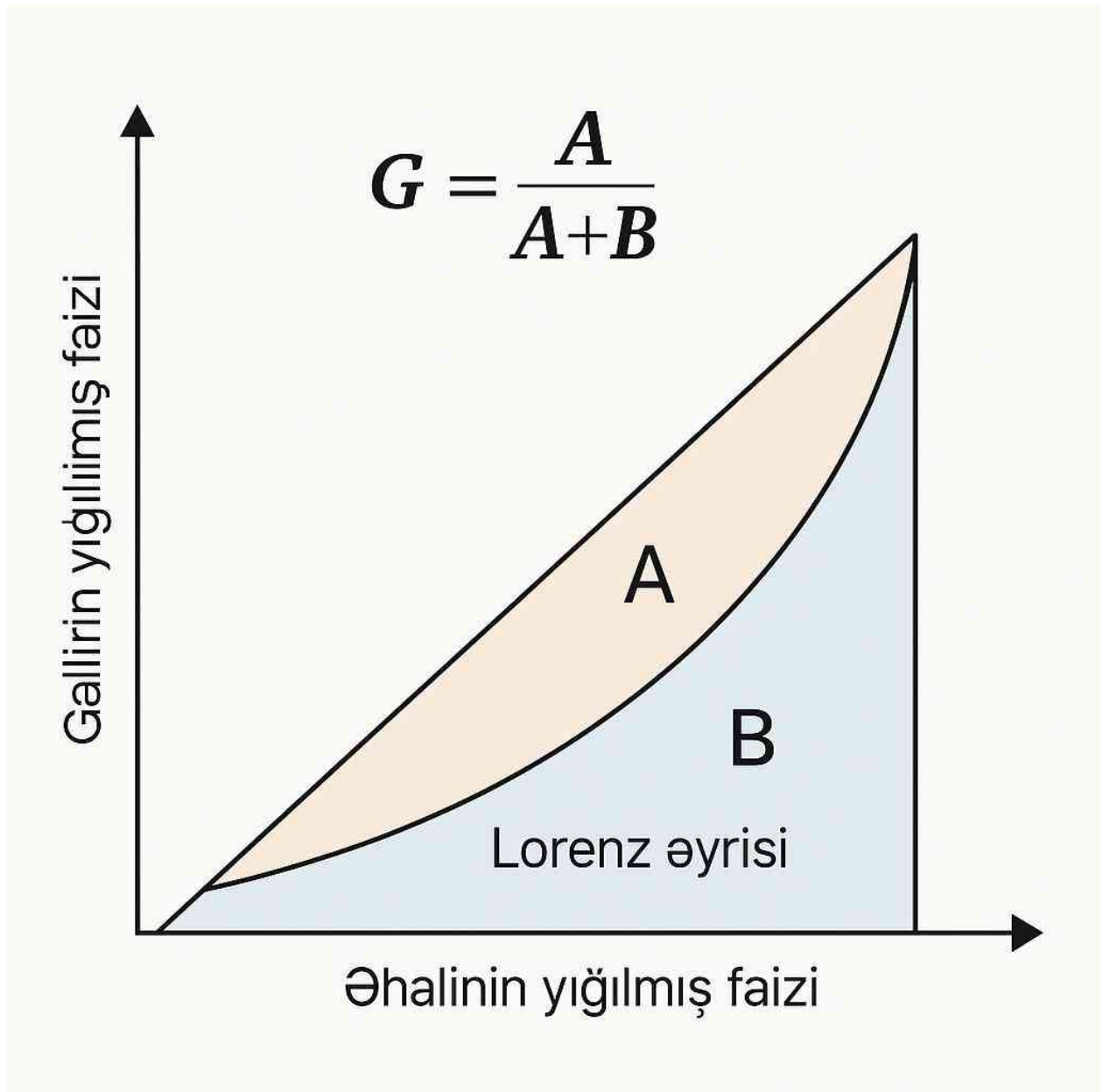
Əgər gəlirlər tam bərabər bölünsəydi, Lorenz əyrisi diaqonal xətt boyunca keçərdi. Əyilmə nə qədər çoxdursa, bərabərsizlik bir o qədər yüksəkdir.

Cini indeksi (Gini əmsalı)

Cini indeksi gəlir bərabərsizliyinin ən geniş istifadə edilən ölçü göstəricisidir.

Tərif: Cini indeksi Lorenz əyrisi ilə bərabərlik xətti arasında qalan sahənin ümumi üçbucağın sahəsinə nisbətidir.

Formula (sadələşdirilmiş formada):



Burada:

A – bərabərlik xətti ilə Lorenz əyrisi arasındakı sahə,

B – Lorenz əyrisinin altındakı sahədir.

Qiymət aralığı:

0 → tam bərabərlik (hamının gəliri eynidir)

1 → tam bərabərsizlik (bütün gəlir bir nəfərin əlindədir)

Təcrübədə:

- Skandinaviya ölkələri: 0.25–0.30 (aşağı bərabərsizlik)
- ABŞ: 0.41–0.45
- Latın Amerikasına ölkələri: 0.50–0.55
- Azərbaycan: təqribən 0.26–0.30

Digər indekslər

- **Theil indeksi:** məlumatın entropiyasına əsaslanır. Bərabərsizlik çox olanda indeks artır.

- **Atkinson indeksi:** sosial ədalət səviyyəsini nəzərə alır; bərabərsizlikdən doğan rifah itkisini ölçür.
- **Palma nisbəti:** əhalinin ən varlı 10%-nin gəlirini ən kasıb 40%-lə müqayisə edir.

Gəlir bərabərsizliyinə təsir edən ilkin amillər

- Təhsil səviyyəsi və insan kapitalı
- Əmək bazarının quruluşu
- Regional inkişaf fərqləri
- Vergi və sosial siyasət
- Qloballaşma və texnoloji dəyişikliklər

Gəlir bərabərsizliyi ilə bağlı müasir tendensiyalar

Son illərdə dünya miqyasında bərabərsizlik meyli yenidən yüksəlməkdədir.

- Avtomatizasiya və süni intellekt aşağı ixtisaslı işçilərin gəlirlərini azaldır.
- Qlobal kapital axınları yüksək gəlirli təbəqənin sərvətini artırır.
- COVID-19 pandemiyası və iqtisadi böhranlar gəlir fərqi daha da dərinləşdirmişdir.

Nəticə

Gəlir bərabərsizliyi iqtisadi artım və sosial sabitlik üçün mühüm göstəricidir. Buna görə də dövlətlər yalnız iqtisadi artımı deyil, həm də gəlirin ədalətli bölgüsünü təmin edən siyasətlər həyata keçirməlidirlər. Gəlir bərabərsizliyinin ölçülməsi və monitorinqi sosial rifahın qorunması baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır.

Plan 2. Əmək bazarındakı fərqlər və qeyri-bərabər imkanlar

Əmək bazarının gəlir bərabərsizliyində rolu

Əmək bazarı gəlirlərin formalaşmasında əsas rol oynayır. Fərdlərin gəlir səviyyəsi onların əmək bazarına çıxış imkanlarından, bacarıqlarından, təhsil səviyyəsindən və iş şəraitindən asılıdır. Əgər əmək bazarının strukturu qeyri-bərabər formalaşıbsa və əməkhaqqı sistemi şəffaf deyilsə, gəlir bölgüsündə ciddi disbalans yaranır. Əmək bazarı iqtisadi sistemin güzgüsüdür — burada həm təklif (işçi qüvvəsi), həm də tələbat (işəgötürənlər) arasında tarazlıq və ya onun pozulması gəlir bərabərsizliyinin dərəcəsini müəyyənləşdirir.

Əmək bazarındakı əsas fərqlər

Əmək bazarındakı fərqlər həm struktur, həm də sosial-iqtisadi amillərlə bağlıdır.

Təhsil və ixtisas fərqləri gəlir səviyyəsində mühüm rol oynayır. Yüksək ixtisaslı və təcrübəli işçilər daha çox gəlir əldə edir, az təhsilli və az bacarıqlı işçilər isə aşağı gəlir qrupunda qalır.

Gender bərabərsizliyi də əmək bazarında önəmli məsələdir. Qadınlar çox vaxt eyni vəzifələrdə kişilərlə müqayisədə daha az əməkhaqqı alır, bu isə sosial stereotiplər və qadınların iş imkanlarının məhdudluğu ilə əlaqədardır.

Regional fərqlər gəlir bərabərsizliyini dərinləşdirir. Paytaxt və iri şəhərlərdə maaş səviyyəsi yüksək olduğu halda, kənd və rayonlarda iş imkanları məhduddur.

Sektorlararası fərqlər də əhəmiyyətlidir. Maliyyə, enerji, informasiya texnologiyaları kimi sahələrdə əməkhaqqı daha yüksəkdir, xidmət və kənd təsərrüfatı sahələrində isə aşağı səviyyədə qalır.

Qeyri-rəsmi məşğulluq gəlir bərabərsizliyinin başqa bir əsas səbəbidir. Belə işlərdə çalışanlar sosial müdafiədən məhrum olur və gəlirləri qeyri-sabit olur.

Qeyri-bərabər imkanlar və sosial mobillik

Qeyri-bərabər imkanlar fərdlərin eyni səylə və bacarıqla daha yaxşı iş tapmaq və karyera qurmaq baxımından bərabər şəraitə malik olmamasıdır. Bu fərqlər aşağıdakı amillərlə əlaqədardır:

- Təhsilə çıxış imkanlarının məhdudluğu
- Regional iqtisadi inkişaf fərqləri
- Sosial əlaqə və şəbəkələrin zəifliyi
- Gender və yaş ayrı-seçkiliyi
- Əmək qanunvericiliyinin qeyri-effektiv tətbiqi

Sosial mobillik fərdin və ya ailənin sosial-iqtisadi statusunun zamanla dəyişməsinə ifadə edir. Əgər sosial mobillik zəifdirsə, insanlar doğulduqları sosial təbəqədə qalır və gəlir bərabərsizliyi uzunmüddətli hala gəlir.

Texnoloji və struktur dəyişikliklərin təsiri

Rəqəmsallaşma və avtomatizasiya əmək bazarında yeni fərqlər yaradır. Yüksək texnoloji sahələrdə çalışan işçilərin gəlirləri artır, lakin aşağı ixtisaslı işçilər üçün iş yerləri azalır. Bu proses “rutin işlərdə azalma, yüksək bacarıqlı işlərdə artım” adlanır. Əgər dövlət bu texnoloji keçidi təhsil və peşə hazırlığı proqramları ilə dəstəkləmirsə, gəlir bərabərsizliyi daha da dərinləşir.

Əməkhaqqı siyasəti və dövlətin rolu

Dövlətin əmək bazarında bərabərliyi qorumaq üçün mühüm rolu vardır. Əsas mexanizmlərə aşağıdakılar daxildir:

- Minimum əməkhaqqının artırılması

- Həmkarlar ittifaqlarının və kollektiv müqavilələrin gücləndirilməsi
- Gender bərabərliyini qoruyan qanunvericiliyin tətbiqi
- Təhsil və peşə hazırlığı proqramlarına investisiya yatırılması
- Qeyri-rəsmi məşğulluğun azaldılması və şəffaf hesabatlılığın artırılması

Nəticə

Əmək bazarındakı fərqlər gəlir bərabərsizliyinin əsas mənbəyidir. Təhsil, ixtisas, region və gender fərqləri bu uçurumu dərinləşdirir. Əgər dövlət və cəmiyyət birgə şəkildə ədalətli əmək siyasəti formalaşdırmasa, bu bərabərsizlik uzunmüddətli sosial və iqtisadi sabitliyə mənfi təsir göstərəcəkdir.

Plan 3. Təhsil və insan kapitalının bərabərsizliyə təsiri

Təhsilin gəlir səviyyəsinə təsiri

Təhsil gəlir səviyyəsini müəyyən edən ən əsas amillərdən biridir. Təhsilli fərdlər daha yüksək ixtisasa, daha yaxşı iş imkanlarına və daha sabit gəlirə sahib olurlar. Təhsil yalnız bilik və bacarıqların artırılması vasitəsi deyil, həm də iqtisadi və sosial mobilliyin mühüm açarındır.

Yüksək təhsil səviyyəsi olan cəmiyyətlərdə gəlir bölgüsü daha ədalətli olur, çünki əhali daha çox bacarıq və məhsuldarlığa malik olur. Əksinə, təhsil imkanlarının qeyri-bərabər paylandığı ölkələrdə gəlir bərabərsizliyi dərinləşir və sosial ədalətsizlik yaranır.

İnsan kapitalı anlayışı

İnsan kapitalı iqtisadiyyatda fərdlərin bilik, bacarıq, təcrübə və sağlamlıq səviyyəsini əks etdirən anlayışdır. Bu konsepsiya ilk dəfə iqtisadçı Qeri Bekker tərəfindən elmi şəkildə işlənmişdir. Onun fikrincə, təhsil, sağlamlıq və peşə hazırlığına qoyulan hər bir sərmayə gələcəkdə daha yüksək gəlir gətirir.

İnsan kapitalına sərmayə qoymaq — yəni təhsilə, peşə hazırlığına və sağlamlığa investisiya etmək — həm fərdi, həm də milli səviyyədə iqtisadi artımı sürətləndirir. Beləliklə, insan kapitalının səviyyəsi gəlir bərabərsizliyinin səviyyəsini müəyyənləşdirən əsas göstəricilərdən birinə çevrilir.

Təhsil imkanlarında bərabərsizlik

Təhsil imkanlarının qeyri-bərabər olması gəlir bərabərsizliyinin kökündə duran əsas səbəblərdəndir.

Əsas bərabərsizlik mənbələri aşağıdakılardır:

- Regional fərqlər: şəhər və kənd məktəbləri arasında təhsil səviyyəsinin fərqli olması;
- Sosial-iqtisadi vəziyyət: az gəlirli ailələrin övladlarının keyfiyyətli təhsilə çıxış imkanının məhdudluğu;
- Təhsil xərclərinin yüksək olması və təqaüd imkanlarının məhdudluğu;
- Gender bərabərsizliyi: bəzi ölkələrdə qız uşaqlarının təhsil imkanlarının məhdudlaşdırılması;
- Tədris keyfiyyəti və müəllim hazırlığındakı fərqlər.

Bu amillər nəticəsində aşağı sosial təbəqədən olan fərdlərin gələcəkdə yüksək gəlirli işlərə çıxışı çətinləşir və sosial mobillik azalır.

Təhsil və sosial mobillik

Təhsil sosial mobilliyin ən güclü mexanizmlərindən biridir. Təhsilli fərd öz sosial-iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq imkanı qazanır. Lakin əgər təhsilin keyfiyyəti və əlçatanlığı bərabər paylanmırsa, sosial mobillik zəifləyir və gəlir bərabərsizliyi sabitləşir.

Sosial mobilliyin yüksək olduğu ölkələrdə təhsil sistemi açıq və əlçatan olur. Bu ölkələrdə fərdlər ailələrinin gəlir səviyyəsindən asılı olmadan təhsil ala və karyera qura bilirlər. Əks halda, gəlir bərabərsizliyi nəsillər arasında ötürülən bir problemə çevrilir.

Təhsilin iqtisadi və sosial nəticələri

Yüksək təhsil səviyyəsi iqtisadi artımı dəstəkləyir, innovasiya və texnoloji inkişafı gücləndirir.

Bununla yanaşı, təhsilli əhali daha az işsizlik riski ilə üzləşir, sağlam həyat tərzinə üstünlük verir və sosial dəyərlərə daha çox bağlı olur.

Təhsilin artması həm də dövlətin sosial müdafiə yükünü azaldır, çünki yüksək gəlirli və sabit işlərə malik əhali daha az sosial yardım tələb edir.

Təhsilə sərmayənin iqtisadi əhəmiyyəti

Təhsil iqtisadiyyat üçün uzunmüddətli sərmayədir. UNESCO və Dünya Bankının hesabatlarına görə, hər bir ölkənin iqtisadi artımının təxminən 50%-i təhsil və insan kapitalının artımı ilə izah olunur. Hər əlavə təhsil ili işçinin gəlirini orta hesabla 8–10% artırır.

Bu səbəbdən, dövlətin təhsil sistemində, müəllim hazırlığına, peşə təlimlərinə və innovativ tədris metodlarına yatırım etməsi gələcəkdə bərabərsizlik səviyyəsini azalda və ümumi rifahı artırmağa bilər.

Nəticə

Təhsil və insan kapitalı gəlir bərabərsizliyinin azaldılmasında əsas vasitədir. Təhsil bərabərliyinin təmin olunmadığı cəmiyyətlərdə sosial ədalət, rifah və iqtisadi dayanıqlılıq mümkün deyil. Bu səbəbdən, dövlətin təhsil siyasəti yalnız bilik ötürməyə deyil, həm də bərabər imkanların yaradılmasına yönəlməlidir. İnsan kapitalına sərmayə qoyuluşu həm fərdlərin, həm də cəmiyyətin ümumi rifah səviyyəsini yüksəldir.

Plan 4. Texnologiya, qloballaşma və regionlararası fərqlər

Texnologiyanın gəlir bərabərsizliyinə təsiri

Texnoloji inkişaf iqtisadi artımı sürətləndirsə də, gəlir bölgüsündə yeni bərabərsizlik formaları yaradır. Müasir texnologiyalar – avtomatizasiya, süni intellekt, robotlaşdırma və rəqəmsal platformalar – əmək bazarını köklü şəkildə dəyişir. Yüksək texnologiyalı sektorlar daha çox gəlir gətirən iş yerləri yaradır, lakin bu işlər üçün tələb olunan bacarıqlara yalnız təhsilli və ixtisaslı işçilər malikdir. Aşağı ixtisaslı işçilər isə avtomatlaşdırma nəticəsində öz iş yerlərini itirir və aşağı maaşlı sahələrə yönəlməyə məcbur qalır.

Bu proses “bacarıq yönümlü texnoloji dəyişiklik” adlanır. Yeni texnologiyanın inkişafı yüksək bacarıqlı işçilərin gəlirlərini artırır, lakin aşağı bacarıqlı işçilərin gəlirlərini azaldır. Nəticədə gəlir bərabərsizliyi genişlənir.

Texnologiya həmçinin əmək bazarının coğrafi quruluşuna da təsir edir. İnnovasiya mərkəzləri adətən paytaxtlarda və iri şəhərlərdə cəmləşir, bu da regionlararası fərqlərin artmasına səbəb olur.

Rəqəmsal uçurum və sosial bərabərsizlik

Rəqəmsal uçurum – yeni informasiya texnologiyalarına çıxış imkanlarının qeyri-bərabərliyi – gəlir bərabərsizliyini dərinləşdirən mühüm amildir. İnternetə, kompüterə və rəqəmsal bacarıqlara çıxış imkanı olan fərdlər daha çox iqtisadi üstünlüyə sahib olur. Kənd yerlərində yaşayan və ya az gəlirli ailələrdən olan fərdlər bu imkanlardan məhrum olduqda, təhsil, məşğulluq və gəlir baxımından geridə qalırlar. Bu fərq yalnız texnoloji deyil, həm də sosial bərabərsizlik formasıdır.

Qloballaşmanın gəlir bölgüsünə təsiri

Qloballaşma dünya iqtisadi əlaqələrini genişləndirərək bir çox ölkələrə yeni imkanlar açıb. Lakin onun təsiri gəlir bölgüsü baxımından birmənalı deyil. Bir tərəfdən qloballaşma ixrac, investisiya və məşğulluq imkanlarını artırır. Digər tərəfdən, istehsalın ucuz işçi qüvvəsi olan ölkələrə köçürülməsi bəzi regionlarda maaşların aşağı düşməsinə və yerli işçilərin işsiz qalmasına gətirib çıxarır.

Qloballaşmadan daha çox faydalanan qruplar adətən yüksək təhsilli, texnoloji biliklərə sahib işçilər və beynəlxalq bazarlarda fəaliyyət göstərən şirkətlər olur. Az ixtisaslı işçilər və yerli istehsal sahələrində çalışanlar isə mənfi təsire məruz qalır.

Bunun nəticəsində ölkə daxilində və ölkələr arasında gəlir uçurumu genişlənir. İnkişaf etmiş ölkələrdə kapital sahiblərinin gəlirləri artdığı halda, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sosial bərabərsizlik problemi dərinləşir.

Regionlararası fərqlərin mahiyyəti

Regionlararası fərqlər həm iqtisadi, həm də sosial göstəricilərdə özünü göstərir. Paytaxt və iri şəhərlər adətən iqtisadi fəaliyyətin mərkəzi olur, bu da infrastrukturun, təhsilin və texnologiyanın daha yüksək səviyyədə inkişaf etməsinə səbəb olur. Kənd yerləri və ucqar regionlar isə investisiyalardan kənarda qalır, bu da gəlir səviyyəsinin aşağı olmasına gətirib çıxarır.

Regionlararası bərabərsizlik yalnız iqtisadi fərq deyil, həm də sosial ədalət məsələsidir. Əgər regionlar arasında təhsil, səhiyyə və infrastruktur imkanları balanslaşdırılmasa, gəlir bərabərsizliyi sabitləşir və sosial gərginlik yaranır.

Texnologiya və qloballaşmanın müsbət tərəfləri

Bütün bu mənfi tendensiyalara baxmayaraq, texnologiya və qloballaşma düzgün idarə olunduqda gəlir bərabərsizliyini azalda bilər.

- Rəqəmsal iqtisadiyyat yeni iş yerləri və distant iş imkanları yaradır.
- Onlayn təhsil və texnoloji platformalar ucqar regionlarda yaşayanların bilik səviyyəsini artırır.
- Qlobal əməkdaşlıq və innovasiya mübadiləsi daha səmərəli istehsal və yeni bazar imkanları yaradır.

Bu imkanlardan faydalanmaq üçün dövlətin rolu böyükdür. Rəqəmsal bacarıqların inkişafı, regional innovasiya mərkəzlərinin yaradılması, infrastrukturun gücləndirilməsi və ədalətli rəqəbat mühitinin formalaşdırılması bərabərsizlik risklərini azalda bilər.

Nəticə

Texnologiya və qloballaşma həm gəlir bərabərsizliyini artırır, həm də azalda bilən ikitərəfli təsire malikdir. Əgər dövlətlər bu prosesləri inklüziv iqtisadi siyasətlə müşayiət etsələr, texnoloji tərəqqi və beynəlxalq integrasiya sosial rifahı artırır. Lakin bu sahələrdə bərabər imkanlar yaradılmadıqda, həm fərdlər, həm də regionlar arasında gəlir uçurumu daha da genişlənəcəkdir.

Plan 5. Vergi və sosial siyasətin gəlir bölgüsünə təsiri

Vergi siyasətinin gəlir bölgüsündə rolu

Vergi sistemi dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas alətlərindən biridir. O, həm büdcə gəlirlərini formalaşdırır, həm də gəlir bölgüsünə birbaşa təsir göstərir. Vergilərin strukturu və tətbiq mexanizmləri gəlir bərabərsizliyinin ya azalmasına, ya da əksinə, dərinləşməsinə səbəb ola bilər.

Əgər vergi sistemi ədalətli və proqressivdirsə, yeni yüksək gəlirli şəxslər gəlirlərinin daha böyük hissəsini vergi şəklində ödəyirlərsə, bu, gəlir bərabərsizliyini azaldır. Əksinə, vergi yükü əsasən istehlak vergiləri və dolaylı vergilər üzərindən formalaşırsa, bu, aşağı gəlirli təbəqələrə daha çox təsir edir və bərabərsizliyi artırır.

Proqressiv və regressiv vergi sistemləri

Proqressiv vergi sistemi gəlir artdıqca daha yüksək vergi dərəcəsinin tətbiq olunduğu sistemdir. Belə sistem sosial ədaləti gücləndirir və dövlətə sosial proqramların maliyyələşdirilməsi üçün əlavə resurslar yaradır. Məsələn, Skandinaviya ölkələrində yüksək gəlirli vətəndaşlar üçün gəlir vergisi 45–55% aralığında dəyişir və bu gəlirlər sosial xidmətlərin təmininə yönəldilir.

Regressiv vergi sistemi isə əksinə, gəlir artdıqca vergi yükünün nisbətən azalması ilə xarakterizə olunur. Bu halda aşağı gəlirli şəxslər gəlirlərinin daha böyük hissəsini vergiyə sərf edir və nəticədə bərabərsizlik dərinləşir.

Proportional (sabit dərəcəli) sistemlər isə gəlir səviyyəsindən asılı olmayaraq eyni vergi faizinin tətbiq olunduğu modellərdir. Bu sistemlər ədalətli görünə bilər, sosial baxımdan gəlir fərqlərini azaltmaqda o qədər də təsirli olmur.

Vergilərin sosial ədalətə təsiri

Vergilər yalnız iqtisadi tənzimləmə vasitəsi deyil, həm də sosial ədalətin qorunması mexanizmidir.

Əgər vergi gəlirlərindən toplanan vəsait sosial müdafiə, səhiyyə, təhsil və infrastruktur kimi sahələrə yönəldilsə, bu, gəlir bölgüsündə balans yaradır. Bununla belə, vergi qaçaqçılığı və qeyri-rəsmi iqtisadiyyatın yüksək paya malik olduğu ölkələrdə bu mexanizm effektiv işləmir.

Vergilərin sosial ədalətə real təsiri həm dərəcələrdən, həm də **xərclənmə istiqamətlərindən** asılıdır. Dövlət büdcəsində sosial sahələrə ayrılan pay azdırsa, vergi sistemi formal olaraq progressiv olsa belə, onun bərabərlik effekti zəifləyir.

Sosial siyasətin gəlir bərabərsizliyinə təsiri

Sosial siyasət gəlir bölgüsünün düzəldici mexanizmdir. Onun məqsədi aşağı gəlirli təbəqələrin rifah səviyyəsini qorumaq və sosial bərabərliyi təmin etməkdir. Sosial siyasətə aşağıdakılar daxildir:

- Sosial müavinətlər və yardım proqramları
- Pensiya və təqaüd sistemləri
- İşsizlik və xəstəlik sığortası
- Uşaq və ailə müavinətləri
- Təhsil və səhiyyəyə subsidiyalar

Bu mexanizmlər vasitəsilə dövlət bazar iqtisadiyyatının yaratdığı gəlir fərqlərini yumşaldır və sosial sabitliyi təmin edir.

Sosial transferlərin rolu

Sosial transferlər – yeni dövlət tərəfindən əhaliyə edilən birbaşa və dolaylı ödənişlər – gəlir bərabərsizliyini azaltmaqda mühüm rol oynayır. Məsələn, təqaüdlər, sosial yardım proqramları və təhsil dəstəyi aşağı gəlirli ailələrin rifah səviyyəsini artırır. Avropa İttifaqı ölkələrində sosial transferlər gəlir bərabərsizliyini orta hesabla 30–35% azaldır.

Lakin bu sistemin effektivliyi üçün sosial yardım yalnız qısamüddətli dəstək deyil, həm də uzunmüddətli **inkişaf vasitəsi** olmalıdır. Yəni yardımlar insan kapitalının güclənməsinə – təhsil, iş bacarıqları və səhiyyə xidmətlərinə yönəldilməlidir.

Dövlət siyasətinin tarazlaşdırıcı rolu

Dövlətin iqtisadi sistemdəki müdaxiləsi bazar mexanizmlərinin doğurduğu bərabərsizlikləri tarazlaşdırmaq məqsədi daşımalıdır. Ədalətli vergi sistemi, effektiv sosial müdafiə proqramları və şəffaf idarəetmə gəlir bölgüsünün optimallaşdırılmasında əsas amillərdir. Bunun üçün dövlət həm maliyyə intizamını, həm də sosial məsuliyyəti eyni zamanda qorumaqla hər iki istiqamətdə sabitlik yaratmalıdır.

Nəticə

Vergi və sosial siyasət gəlir bərabərsizliyinin idarə edilməsində əsas vasitələrdəndir. Ədalətli vergi sistemi gəlir uçurumunu azaldır, sosial siyasət isə bu balansı qoruyur. Dövlət yalnız iqtisadi artımı deyil, həm də sosial ədaləti təmin etməyə çalışmalıdır. Əks halda, iqtisadi inkişaf sabit olmayacaq və gəlir bərabərsizliyi cəmiyyətin sosial strukturunu zəiflədəcəkdir.

Plan 6. Gəlir bərabərsizliyinin sosial və iqtisadi sabitliyə təsirləri

Gəlir bərabərsizliyinin ümumi təsviri

Gəlir bərabərsizliyi təkcə iqtisadi göstərici deyil, həm də sosial, siyasi və mədəni sabitliyə təsir edən çoxşaxəli bir amildir. Əgər gəlir fərqi müəyyən həddi keçərsə, bu, sosial gərginlik, iqtisadi durğunluq və siyasi qeyri-sabitlik yarada bilər.

Bərabərsizlik cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri arasında etimadı zəiflədir, sosial ədalət hissini zədələyir və dövlətin legitimliyinə olan inamı azaldır.

İqtisadi sabitliyə təsiri

İqtisadi baxımdan yüksək bərabərsizlik istehlak strukturuna, yığım səviyyəsinə və investisiya qərarlarına mənfi təsir göstərir. Aşağı gəlirli əhali təbəqələrinin istehlak qabiliyyəti məhdud olduğundan, ümumi tələbat azalır. Tələbatın azalması isə istehsalın və iqtisadi artımın zəifləməsinə gətirib çıxarır. Digər tərəfdən, yüksək gəlir qrupları gəlirlərinin daha böyük hissəsini yığım və sərmayəyə yönəldir, lakin bu sərmayələr çox vaxt real sektor deyil, maliyyə alətləri və xarici aktivlərdə cəmlənir. Bu da daxili iqtisadi dövriyyənin zəifləməsinə və gəlir fərqlərinin daha da dərinləşməsinə səbəb olur.

İqtisadi bərabərsizlik həmçinin **insan kapitalına sərmayəni azaldır**. Aşağı gəlirli ailələr övladlarının təhsilinə, sağlamlığına və inkişafına kifayət qədər resurs ayıra bilmədiyi üçün gələcək nəsillərdə də məhsuldarlıq səviyyəsi aşağı qalır. Bu, uzunmüddətli dövrdə iqtisadi potensialın azalmasına və "inkişaf tələsi"nin yaranmasına gətirib çıxarır.

Sosial sabitliyə təsiri

Yüksək gəlir bərabərsizliyi sosial münasibətlərin tarazlığını pozur. Cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri arasında qarşılıqlı inam azalır, orta təbəqə zəifləyir, sosial qütbləşmə güclənir.

Orta təbəqə sabit cəmiyyətin dayağı sayılır. Onun zəifləməsi sosial narazılıq və populist tendensiyaların artmasına gətirib çıxarır.

Bundan əlavə, gəlir bərabərsizliyi **sosial ədalətsizlik hissini** gücləndirir. İnsanlar eyni səylə çalışsalar belə, fərqli gəlir əldə etdikdə, bu, ümumi motivasiyanı və əmək məhsuldarlığını azaldır. Bəzi tədqiqatlara görə, gəlir fərqlərinin yüksək olduğu ölkələrdə cinayət səviyyəsi, sosial etimadsızlıq və korrupsiya halları daha çox müşahidə olunur.

Siyasi sabitliyə təsiri

Siyasi baxımdan gəlir bərabərsizliyi demokratiyanın keyfiyyətinə də təsir göstərir. Yüksək bərabərsizlik seçki proseslərində qeyri-bərabər iştirak, populist siyasətçilərin güclənməsi və siyasi radikallaşmanın artması ilə nəticələnə bilər. Zəngin qruplar iqtisadi güclərini siyasi qərarlara təsir vasitəsinə çevirə bilər, bu isə dövlətin ədalətli idarəetmə prinsipini zəiflədir. Eyni zamanda, yoxsul təbəqələrin siyasi aktivliyi azalır, çünki onlar dövlətin sosial təminatına inamlarını itirirlər.

Mədəni və psixoloji təsirlər

Gəlir bərabərsizliyi mədəni dəyərlərə və psixoloji rifaha da mənfi təsir göstərir. Yüksək bərabərsizlik olan cəmiyyətlərdə sosial müqayisə və rəqabət hissi artır, fərdlər arasında psixoloji təzyiq, depressiya və narazılıq halları çoxalır. Sosial ədalətsizlik hissi cəmiyyətin dəyərlər sistemini dəyişir: kollektiv həmrəylik azalır, egoizm və fərdi maraqlar ön plana keçir.

Gəlir bərabərsizliyinin uzunmüddətli nəticələri

Əgər gəlir bərabərsizliyi uzun müddət davam edərsə, bu, iqtisadi və sosial sistemin strukturunu dəyişə bilər.

- İqtisadi artım zəifləyir, çünki istehlak tələbi azalır.
- Sosial mobillik aşağı düşür, nəsillərarası bərabərsizlik artır.

- Təhsil və səhiyyə xidmətlərinə çıxış qeyri-bərabər olur.
- Siyasi qərarların legitimliyi azalır və vətəndaş etimadı zəifləyir.

Belə bir vəziyyətdə dövlətin sosial-iqtisadi sabitliyi risk altına düşür. Buna görə də gəlir bərabərsizliyi yalnız iqtisadi deyil, həm də milli təhlükəsizlik məsələsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Dövlət siyasətinin sabitlik yaratmaqda rolu

Dövlət gəlir bərabərsizliyinin mənfi təsirlərini azaltmaq üçün bir neçə istiqamətdə siyasət həyata keçirməlidir:

- Ədalətli vergi və sosial təminat sistemi;
- Təhsilin və səhiyyənin bərabər əlçatanlığı;
- Regional inkişaf proqramları;
- Gənclərin məşğulluğu və innovasiyaya dəstək təşəbbüsləri;
- İctimai iştirakçılığın və şəffaflığın gücləndirilməsi.

Bu siyasətlər həm iqtisadi sabitliyi qorumağa, həm də cəmiyyətin ümumi rifahını artırmağa xidmət edir.

Nəticə

Gəlir bərabərsizliyi təkcə iqtisadi göstəricilərdə deyil, həm də sosial münasibətlərdə, siyasi proseslərdə və psixoloji rifahda özünü göstərir. Əgər gəlir fərqi idarə olunmaz səviyyəyə çatarsa, bu, həm iqtisadi inkişafı, həm də sosial sabitliyi təhlükə altına alar. Davamlı və ədalətli inkişaf üçün dövlətin əsas məqsədi iqtisadi artım ilə sosial ədalət arasında balans yaratmaq olmalıdır. Bərabər imkanlar, ədalətli vergi sistemi, keyfiyyətli təhsil və güclü sosial siyasət gəlir bərabərsizliyinin mənfi təsirlərini azaldan əsas amillərdir.